

Van discriminatie naar diversiteit

*Kanttekeningen bij de Meerjarennota Emancipatiebeleid
Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid.*

Advies 14

Den Haag, september 2000

De *Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO)* is een onafhankelijk en strategisch adviesorgaan.

De Raad adviseert de regering over beleidsvraagstukken die de participatie en de stabiliteit van de samenleving betreffen. De RMO bestaat uit onafhankelijke kroonleden: de heer prof. dr. H.P.M. Adriaansens (voorzitter), de heer drs. H.J. Kaiser (vice-voorzitter), mevrouw Y. Koster-Dreese, de heer dr. A.P.N. Nauta, mevrouw drs. N. Schoemaker, mevrouw prof. dr. J. de Savornin Lohman, mevrouw drs. E.M. Vermeulen en de heer prof. dr. W. van Voorden.

De heer drs. F. Vos is algemeen secretaris van de Raad.

Parnassusplein 5
Postbus 16139
2500 BC Den Haag
Tel. 070 340 52 94
Fax 070 340 54 46
E-mail rmo@minvws.nl
www.adviesorgaan-rmo.nl

Auteursrecht voorbehouden

© Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag 2000

© Sdu Uitgevers, Den Haag 2000

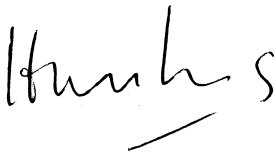
© Fotograaf Joop Reyngoud

Niets in deze uitgave mag worden openbaar gemaakt of verveelvoudigd, opgeslagen in een dataverwerkend systeem of uitgezonden in enige vorm door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder toestemming van de uitgever en de RMO.

Voorwoord

Eind maart 2000 heeft de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) de Meerjarennota Emancipatiebeleid *Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid* voorgelegd aan de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) met het verzoek daarover op korte termijn advies uit te brengen (bijlage). Zij vraagt de Raad, gelet op het in voorbereiding zijnde advies over de perspectieven van technologische ontwikkelingen, speciaal aandacht te besteden aan een gedeelte uit de Meerjarennota dat handelt over de informatiesamenleving.

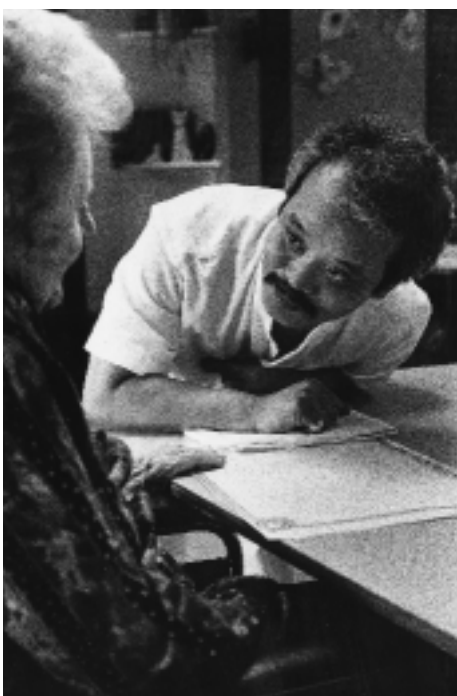
De nota is ook voorgelegd aan een groot aantal adviesorganen alsmede aan organisaties van vrouwen, jongeren en allochtonen. Het resultaat van deze advies- en reactieronde zal worden uitgewerkt in een Meerjarenbeleidsplan emancipatiebeleid dat in het najaar van 2000 zal verschijnen.

prof. dr. H.J.M. Adriaansens,
voorzitter

drs. F. Vos,
algemeen secretaris

Inhoud

VOORWOORD	3
1 INLEIDING	6
2 DISCRIMINATIE EN DIVERSITEIT	7
3 ARBEID EN ZORG	9
4 ICT EN EMANCIPATIE	16
LITERATUUR	18
BIJLAGE	19

1 Inleiding

De RMO is door het kabinet gevraagd commentaar te leveren op de Meerjarennota Emancipatiebeleid *Van Vrouwenstrijd naar Vanzelfsprekendheid*. Voor de algemene teneur van de Nota bestaat bij de Raad veel waardering. De verruiming van de arbeidsparticipatie van vrouwen, verdere voortgang op de weg naar economische zelfstandigheid van vrouwen, het toenemend besef dat emancipatiebeleid verdere ontschotting van beleid noodzakelijk maakt en de nadruk op de samenhang van deze ontwikkelingen met verbetering van de zorginfrastructuur, zijn accenten die bij de Raad op grote instemming kunnen rekenen. De kracht van de Nota ligt evenwel vooral in de analyse en de diagnose, terwijl op het punt van concreet nieuw beleid en de ruimte die daarvoor nodig is, niet erg veel wordt geboden. Er is dan ook een aantal kwesties waarover de RMO graag een geprofileerder standpunt had gezien. Het nog op te stellen Meerjarenbeleidsplan emancipatiebeleid is een uitgelezen moment om tot enige aanscherping te komen. Hieronder wordt daartoe een bijdrage geleverd. In het algemeen betreft het zaken die ook in eerdere adviezen van de Raad aan de orde zijn gesteld. Hieronder zullen ze nader worden toegelicht.

2 Discriminatie en diversiteit

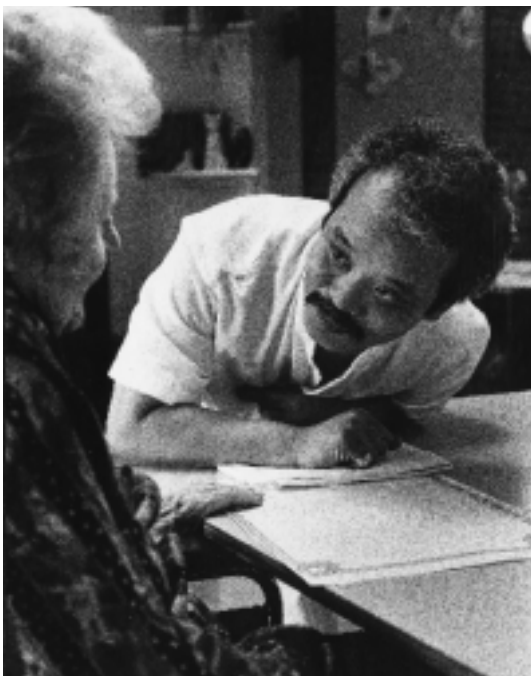
De meest verstrekkende kanttekening van de RMO bij de Nota betreft het volgende. Naar de mening van de Raad had de Nota aan zeggingskracht gewonnen als meer aandacht was geschonken aan de verhouding tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid. Een te gemakkelijke identificatie van die twee concepten zou de suggestie wekken dat elke vorm van 'verschil' uit de weg moet worden geruimd. Juist in een tijd waarin diversiteit een steeds belangrijker rol gaat spelen als maatschappelijk bindende factor, een gedachtelijn die terug is te vinden in menig RMO-advies, zou dat een ongelukkige gevolgtrekking zijn. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook de Nota 'diversiteit' als centraal thema opvoert, maar in de uitwerking blijkt toch te vaak dat op onderdelen het belang daarvan nog niet is doorgedrongen. Bewijs daarvan is dat nog te gemakkelijk wordt gegrepen naar uniformerende oplossingen, ook waar dat geen gelijkwaardigheidsdoel meer dient. Vandaar dat de Raad er aan het begin van zijn commentaar nog eens op wil wijzen dat er in ieder geval drie soorten van *ongelijkheid* zijn te onderscheiden.

- Aan de ene kant van het ongelijkheidsspectrum staat de (maatschappelijke) ongelijkheid die het directe resultaat vormt van opvattingen over de vermeende ongelijkwaardigheid van mensen. Meestal zijn dat opvattingen die verband houden met kenmerken van mensen, waar zij zelf geen invloed op hebben. De belangrijkste daarvan zijn tegenwoordig geslacht, leeftijd, huidskleur of etniciteit. In de westerse wereld wijzen we deze vorm van ongelijkheid af en noemen haar discriminatie. Emancipatie is dan de beweging die deze, op ongelijkwaardigheid gebaseerde, ongelijkheid teniet probeert te doen.
- Helemaal aan de andere kant van het spectrum staat de ongelijkheid die met ongelijkwaardigheid niets van doen heeft. Het gaat dan om diversiteit, om de vanzelfsprekende en impliciete erkenning van gelijkwaardigheid van alle mensen, inclusief hun identiteitsbepalende uittings- en gedragsvormen. In een pluralistische samenleving worden dergelijke verschillen beschouwd en soms zelfs gecultiveerd als sociaal cohesief element. Uniciteit, identiteit, eigen verantwoordelijkheid, verschillen in leefstijl etc. zijn tot belangrijke maatschappelijke waarden uitgegroeid en vormen in steeds sterkere mate de ruggengraat van de maatschappelijke samenhang. Emancipatie is hier de beweging die een dergelijke op 'gewenst onderscheid' gebaseerde 'gevarieerde samenleving' (Van Houten 1999) verder bevordert. Niettemin bestaat het gevaar dat de emancipatie van het 'ongewenste onderscheid' die van het 'gewenste onderscheid' voor de voeten gaat lopen.
- Tussen discriminatie en diversiteit bevindt zich een groot gebied van ongelijkheid dat weliswaar niet meer op opvattingen van menselijke ongelijkwaardigheid valt terug te brengen, maar evenmin te beschouwen is als het terrein van 'gewenst onderscheid'. Het gaat hier dus wel degelijk om vormen van

'ongewenst onderscheid'. Doorgaans zijn dat de restanten van de discriminatoire opvattingen van weleer. Die zijn dan weliswaar verlaten, maar zorgen voor een ontwikkelingsachterstand van de gediscrimineerde groepen, een achterstand die niet eenvoudig valt weg te werken. Dat heeft dan vooral te maken met de taaheid van institutionele regelingen en voorschriften. Ongetwijfeld bevinden veel onderwerpen en doelstellingen van de vrouwenemancipatie zich voor het overgrote deel op dit vlak. Zo zijn er nog veel te weinig vrouwen in topposities te vinden, daalt een beroep waar een toenemend aantal vrouwen zich voor meldt al vlug in status en salaris (onderwijs en zorg!), liggen privé-zorgtaken nog vooral op het bord van vrouwen, etc. Het ligt dan ook voor de hand dat het emancipatiebeleid zich niet slechts richt op de reductie van dit soort achterstanden, maar zeker ook op de versnelling die in dat proces kan worden aangebracht. In die zin is er van een 'vanzelfsprekendheid' – ongewenst onderscheid zou niet meer bestaan – nog lang geen sprake. Eerder ligt de 'macht van de vanzelfsprekendheid' (Komter 1990) verrat in de bovengenoemde institutionele taaheid.

Natuurlijk ontsnapt ook bovenstaande driedeling niet aan de dynamiek van de geschiedenis en de relativiteit van culturele contexten. Opvattingen die thans als discriminatoir worden ervaren omdat ze van de ongelijkwaardigheid van mensen uitgaan, zijn in andere periodes eerder als volstrekt normale, soms zelfs welkome en behartenswaardige vormen van diversiteit ervaren. En nog steeds zijn er in orthodoxe geloofsgemeenschappen standpunten te horen waarin het

onderscheid tussen vrouwen en mannen eerder als een gewenste vorm van diversiteit wordt gezien dan als discriminatie. Niettemin bestaat er voor de RMO – en in dat opzicht stemt hij van harte in met de Meerjarennota – geen enkele reden om zich op het terrein van de vrouwenemancipatie buiten de dominante Westerse opvattingen te plaatsen. Dat betekent concreet dat in het hierna volgende wordt aangesloten bij de opvatting dat het realiseren van economische zelfstandigheid voor vrouwen van grote betekenis is.

3 Arbeid en Zorg

De Meerjarennota besteedt terecht veel aandacht aan het belang van economische zelfstandigheid voor vrouwen. De verhoging van de arbeidsparticipatie staat daarbij voorop. Het gaat om een stijging van 1,25% per jaar tot 2010. Dan zal ongeveer 65% van de vrouwen 12 uur of meer per week werken. Deze doelstelling heeft niet uitsluitend emancipatorische gronden, maar heeft ook nadrukkelijk het doel het arbeidsaanbod te verbreden om de gevolgen van de ontgroening en de vergrijzing op te vangen en om het stelsel van sociale voorzieningen in de toekomst te kunnen blijven financieren (Soete 2000). Zeker in een tijd van krapte op de arbeidsmarkt valt er op dat punt nog een wereld te winnen, zo luidt ook de boodschap van de Nota. Tegelijkertijd worden de doelstellingen van de verhoging van de arbeidsparticipatie en van economische zelfstandigheid ingebed in de randvoorwaarde van het continueren van zorgverantwoordelijkheid. De logische consequentie van dit alles is een pleidooi voor een zogenoemd combinatiescenario, waarin vrouwen en mannen gelijkelijk arbeid en zorgtaken op zich nemen. Meer precies zou dat ertoe moeten leiden, stelt de Nota, dat iedereen gedurende zijn levensloop 30 à 32 uur per week werkt, waardoor voldoende ruimte voor zorgtaken resteert en er voor het jaar 2010 een betere balans tussen werk en privé ontstaat. Daartoe moet de tijdsdruk als gevolg van intensieve zorgtaken omlaag. Vandaar een uitbreiding van de kinderopvang; tevens moeten met name de lager opgeleiden ertoe gebracht worden om gebruik te maken van reeds bestaande mogelijkheden voor zorgverlof. Überhaupt zouden burgers moeten worden gestimuleerd om van de bestaande verlofmogelijkheden beter gebruik te gaan maken, vindt het kabinet.

De Raad zou bij een en ander een paar kanttekeningen willen plaatsen. In het algemeen is hij van mening dat het denken over arbeid en zorg dat in de Nota als combinatiescenario wordt verwoord, te gemakkelijk als vanzelfsprekendheid wordt gezien. In zijn advies *Arbeid en zorg* heeft de Raad erop gewezen dat daarmee voorbij wordt gegaan aan ontwikkelingen in de rol die arbeid speelt of kan spelen in het moderne maatschappelijke leven en dat de traditionele tegenstelling tussen arbeid en zorg, tussen economisch belang of nuttigheid aan de ene kant en solidariteit en humaniteit aan de andere, oneigenlijk wordt gecontinueerd (RMO 1999). Veel arbeid is zorgarbeid en/of dienstverlening geworden en biedt individuele burgers de mogelijkheid om hun humane kwaliteiten tot ontwikkeling te brengen. En juist doordat de traditionele conceptuele tegenstelling tussen arbeid en zorg zo vanzelfsprekend overeind wordt gehouden, wordt het moeilijk om een adequate zorginfrastructuur tot ontwikkeling te brengen. Anders gezegd: heel veel meer van de informele zorg en dienstverlening zou tot het formele arbeidscircuit zijn doorgedrongen als we niet in dat oude beeld gevangen werden gehouden. En bovendien, heel veel meer van de bestaande arbeid en dienstverlening zou ook in zijn organisatie en bejegening van cliënten en medewerkers een humaner gezicht hebben gekregen, als we de ontwikkelingsmogelijkheden van de arbeid op juistere waarde hadden weten te schatten.

Nu dat in de Nota niet of niet voldoende gebeurt, wordt de balans van arbeid en zorg gevonden in een verdelings- of combinatiemodel, waarin nieuwe uniforme normen voor vrouwen en mannen worden gesuggereerd. Nog los van de vraag of de maatschappelijke werkelijkheid zich door dergelijke scenario's laat sturen, lijkt hier de grens tussen keuze en uniformiteit, tussen diversiteit en afgedwongen gelijkheid te worden overschreden. Feitelijk leidt dat tot een bevestiging van de traditionele tegenstelling tussen arbeid en zorg, zij het dat de lasten en lusten van die tegenstelling nu 'rechtvaardiger' over de seksen worden verdeeld. Naar het oordeel van de Raad zou het meer op de weg van het emancipatiebeleid liggen om de reeds ingezette beweging naar humanisering en formalisering van de zorg tot hoofdpunt van beleid te maken. Elders is dat ook wel het 'uitbestedingsscenario' genoemd, maar ook hier geldt dat de werkelijkheid zich niet naar dat soort modellen laat voegen. De kwintessens is echter dat met een veel sterker accent op de verbetering van de zorginfrastructuur dan waarmee in het combinatiedenken kan worden volstaan, werkelijke keuzen voor vrouwen en mannen ontstaan. Emancipatie uit zich dan veeleer in de mogelijkheid voor vrije, dan in min of meer gedwongen keuzen.

Daarmee is feitelijk de eerste aanbeveling van de Raad geformuleerd: wil emancipatiebeleid werkelijk kunnen losbreken uit de dubbele tegenstelling van arbeid en zorg enerzijds en vrouwen en mannen anderzijds, dan moet dat beleid het niet laten bij de moeizame pogingen tot gelijke verdeling van arbeid en zorg over de geslachten, maar dient het vooral af te stevenen op een aanmerkelijke verbetering en maatschappelijke integratie van de zorginfrastructuur. Alleen zo kan worden voorkomen dat zorg buiten het domein van zinvolle arbeid blijft staan. Een stelling als deze heeft op tal van elementen van de zorginfrastructuur betrekking. Hier kunnen met name genoemd worden de kinderopvang, de naschoolse opvang, niet alleen kwantitatief maar zeker ook kwalitatief. Met een versterking van de zorginfrastructuur wordt in feite aangestuurd op een kwalitatieve versterking van de zorg. Desalniettemin vraagt de Raad in dit verband in het bijzonder aandacht voor de plaats die zorg en het verlenen daarvan inneemt in de samenleving. Hij kent aan zorg een intrinsieke betekenis toe, waarmee een band wordt gelegd met de kwaliteit van het bestaan en de humanisering van de samenleving (Van der Brink et. al. 1997). Volgens de Raad kan een kwalitatief goede informele zorg alleen floreren bij een adequate zorginfrastructuur.

Een tweede kanttekening plaatst de Raad bij de wijze waarop in de Nota de verhoging van de arbeidsparticipatie en de gang naar economische zelfstandigheid worden besproken. Feit is dat tussen 1977 en 1997 het aantal werknemers met 1,6 miljoen is gegroeid en dat daarvan meer dan 1 miljoen valt toe te schrijven aan de arbeidsdeelname van *gehuwde* vrouwen. In die laatste categorie vond bijna een verdubbeling van de arbeidsparticipatie plaats (Salverda 2000). Die toename kan verklaard worden uit het feit dat het aantal vrouwen dat blijft werken na de geboorte van het eerste kind fors is gestegen (Steenhof 2000). Niettemin blijft de arbeidsparticipatie van vrouwen nog flink achterlopen bij

die in de ons omringende landen, zeker als in uren wordt gemeten. Dat heeft ongetwijfeld een culturele en historische achtergrond, maar ook hier moet erop gewezen worden dat een aanmerkelijke verbetering van de zorginfrastructuur de mogelijkheid zou bieden om een sterker accent op arbeidsparticipatie te leggen, niet alleen doordat adequate uitbesteding mogelijk wordt, maar ook doordat ruimte voor nieuwe arbeid wordt geschapen. Ook vanuit dit gezichtspunt dient het zwaartepunt van het emancipatiebeleid dus te liggen in een verbetering van de zorginfrastructuur. En ook hier is de overheid in eerste instantie voor de (herijking van de) infrastructuur verantwoordelijk. De feitelijke invulling en uitvoering kan heel wel, in ieder geval voor een belangrijk deel, door particulier initiatief en ondernemerschap geschieden, mits de overheid bijvoorbeeld via de fiscaliteit de nodige stimulansen weet te geven, zowel voor de gebruikers van de zorginfrastructuur als voor degenen die daarbinnen hun ondernemerschap vorm willen geven.

Een derde kanttekening bij de Nota betreft de (vergeten of verwaarloosde) samenhang tussen de bevordering van de economische zelfstandigheid van vrouwen en wat wel de 'feminisering van de armoede' is genoemd. Feminisering van de armoede werd in de jaren tachtig zichtbaar en heeft zich in het begin van de jaren negentig langzaam voortgezet. Huishoudens met een vrouwelijke kostwinner lopen namelijk driemaal zoveel kans arm te zijn dan huishoudens met een mannelijke kostwinner. Alleenstaande oudere vrouwen, alleenstaande moeders en allochtone vrouwen vormen daarbij extra kwetsbare groepen. (SCP 1999). De Raad meent op dit punt een illustratie te hebben gevonden van de wijze waarop in een emancipatie-inhaalslag onvermijdelijk ook ongelukken kunnen gebeuren. Anders gezegd: ook het streven naar economische zelfstandigheid zelf, onder meer door afschaffing van het kostwinnersmodel, als uitdrukking van

emancipatie, hoe goed bedoeld en rechtvaardig ook, heeft haar eigen slachtoffers, namelijk zowel in financiële zin als qua verwachtingen van door hen te verlenen zorg. Worden echter die slachtoffers en ongelukken niet met dat emancipatieproces in verband gebracht, dan worden niet alleen emancipatie-eisen gesteld in een niet-emancipatoire situatie, maar wordt ook het formuleren van een passend reparatiebeleid moeilijk of onmogelijk. Het is immers niet onaannemelijk dat, komend vanuit een situatie van alleenverdiener- en kostwinnerschap, de gang naar het anderhalf- tot tweeverdienerschap en dus naar een grotere mate van economische zelfstandigheid voor een belangrijk deel tot de feminisering van de armoede heeft geleid. Voor zover van een beginnende economische zelfstandigheid van vrouwen sprake was, ligt het voor de hand dat de verdiende inkomens aan de onderkant van de inkomensverdeling waren gesitueerd (vanwege het over het algemeen geringe aantal uren, maar ook vanwege de aard van het werk en de vaak beperkte ervaring en opleiding). In omstandigheden waarin deze nieuwe inkomenstrekkers op zichzelf raakten aangewezen (zoals bij overlijden of scheiding van partner en bij pensionering in een situatie van achterblijvende pensioenopbouw) concentreert de armoede zich uiteraard bij deze groep. Onderdeel van het emancipatiebeleid zou moeten zijn dat maatregelen worden getroffen om in deze inhaalslag c.q. overgangssituatie activerend te kunnen optreden om niet het risico te lopen dat de huidige regelingen van de sociale zekerheid (bv. de bijstand) de inhaalslag vroegtijdig afbreken. De Raad had het dan ook toegejuicht als juist op dit punt de Meerjarennota suggesties had gedaan over hoe in de toekomst door vrouwen rechten opgebouwd kunnen blijven worden, ook als zij tussentijds niet op de formele arbeidsmarkt actief zijn. De levenslopen van afzonderlijke mensen zijn niet meer uniform en de levensloop van veel vrouwen wordt gekenmerkt door meerdere onderbrekingen van het arbeidsleven. Het compenseren van de tijdelijk niet opgebouwde rechten zou er toe kunnen bijdragen dat een belangrijke factor in de feminisering van de armoede zou kunnen worden ontmanteld. Over hoe dat zou kunnen worden ingevuld heeft de Raad geen specifieke gedachten uitgewerkt, maar het lijkt raadzaam om daarvoor via een specifiek fonds middelen beschikbaar te stellen.

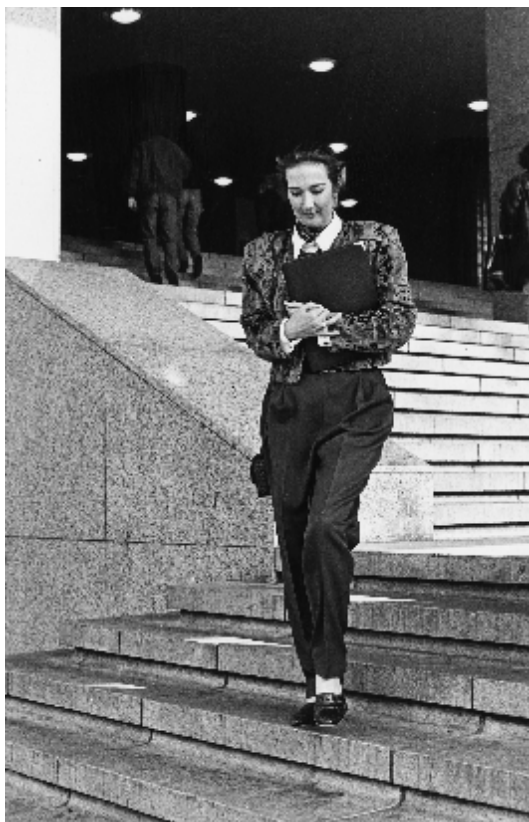
Over de noodzaak om ongelijke beloning voor hetzelfde werk op te heffen kan geen misverstand bestaan. Schendingen van dat principe vallen overduidelijk in de categorie van discriminatie en kunnen niet worden afgedaan als een slechts tijdelijke achterstand. Daarbij gaat het niet alleen om beloningsverschillen veroorzaakt door factoren als het al dan niet in deeltijd werken en het soort functie, maar ook om andere vormen van ongerechtvaardigde beloningsdiscriminatie bijvoorbeeld in de secundaire arbeidsvoorwaarden. Het betreft ook voorwaarden waaraan mannen makkelijker kunnen voldoen dan vrouwen, onder meer in recente fiscale regelingen, om er gebruik van te kunnen maken. Ook het hebben van een gelijke opleiding is blijkbaar geen voldoende voorwaarde voor gelijke beloning. Gelukkig is ook de Meerjarennota daarover duidelijk. De Raad sluit zich dan ook van harte aan bij het beleid van het kabinet om ongerechtvaardigde verschillen op te heffen onder meer door middel van het ontwikkelen van

een instrument om functiewaarderingssystemen op seksenutraliteit te toetsen. Het blijft een punt dat constante aandacht heeft.

Wat echter nogal eens wordt vergeten is dat het hier niet alleen gaat om individuele verschillen, maar dat ook hele sectoren waarin vrouwen toenemend empuoi vinden, onder die ongelijke beloning en waardering gaan lijden. Ook vanuit dat gezichtspunt zou het aanbeveling verdienen om serieus in de zorginfrastructuur te gaan investeren en dat niet te doen vanuit de gedachte dat het hier de halfverdieners van de anderhalfverdieners zijn die gaan werken, maar dat het verwerven van economische zelfstandigheid van iedereen voorop staat. Te lang en te star vasthouden aan het combinatiemodel zou weleens te weinig tegenwicht kunnen bieden aan de feminisering van de armoede.

Ten aanzien van het zogenoemde 'glazen plafond' sluit de Raad aan bij hetgeen daarover in de beleidsfeer door de SER is opgemerkt. Hij wijst met name op de bedrijfs-cultuur aan de top als grootste struikelblok voor vrouwen om door te stromen naar topfuncties (SER 2000). In navolging van de ILO adviseert de SER dat diversiteitsmanagement een belangrijke strategie is om vrouwen te laten doorstromen. Daarbij verdient het aanbeveling streefcijfers te hanteren, de resultaten van het beleid te monitoren en een systeem van mentorschap te introduceren. De Raad is van mening dat genoemde instrumenten een belangrijke bijdrage kunnen

leveren aan het doorbreken van het glazen plafond. De overheid kan vanuit zijn werkgeversfunctie voor het bedrijfsleven op dit vlak een belangrijke voorbeeldfunctie vervullen. Zij zou dat kunnen doen door vanuit een breed opgezet personeelsbeleid (loopbaanbeleid, trainingen op de werkplek en daarbuiten, selectie gericht op het vervullen van topfuncties) in toenemende mate vrouwen in hogere functies te benoemen. Niettemin komt het de Raad voor dat niet alleen naar

bedrijfsculturen moet worden gekeken. Met name het gegeven dat veel vrouwen die wel door het glazen plafond zijn heen gebroken sneller dan mannen uit hun hogere functies wegvallen, geeft te denken. Verandering van de bedrijfscultuur en ook het eerder genoemde personeelsbeleid waarbij de nadruk wordt gelegd op mentorschappen en management development, kunnen volgens de Raad bijdragen aan oplossingen.

Een zesde kanttekening van de Raad rond het complex van arbeid en zorg betreft de opvallende afwezigheid van gedachten over de arbeidsongeschiktheid van vrouwen. Weliswaar wordt aangegeven dat de kwaliteit van het werk en de contacten met collega's voor vrouwen belangrijke stimulansen zijn om te (blijven) werken en dat de cultuur in werkorganisaties van grote invloed is op hun arbeidsdeelname, maar specifieke gedachten over de groei van de arbeidsongeschiktheid onder vrouwen worden niet geformuleerd. Dat is des te opvallender omdat de netto stijging van de arbeidsongeschiktheid van de laatste jaren vrijwel geheel is toe te rekenen aan de vrouwelijke beroepsbevolking. Zo nam in 1999 het aantal verstrekte WAO-uitkeringen aan vrouwen toe met 18.200, terwijl het aantal verstrekte uitkeringen aan mannen met 2900 afnam. Het aandeel van de WAO-instroom van vrouwen is gestegen van 51% in 1997 naar 54% in 1998, terwijl het aandeel van vrouwen in de beroepsbevolking in diezelfde jaren steeg van 38,5% naar 39,5%. De traditionele en voor de hand liggende verklaring voor dit opvallende gegeven is de factor van de zogenoemde dubbele belasting van arbeid en zorg. Uit empirisch onderzoek blijkt echter dat die veronderstelling niet valt te handhaven (Cuelenaere 1997; SZW 2000). Misschien dat de combinatie van drie gegevens ons op het spoor van een serieuze verklaring kan brengen, namelijk het feit dat de instroom vooral een instroom van vrouwen is,

dat het daarbij vooral gaat om vrouwen in de leeftijd van 25 tot 34 jaar en dat die verschijnselen zich vooral voordoen in de zorgsector. Vooruitlopend op noodzakelijk empirisch onderzoek ter zake wijst de Raad op een suggestie die hij eerder in het advies *Aansprekend Burgerschap* heeft gedaan en die, toegepast op deze gegevens, een interessante hypothese vormt (RMO 2000). In dat advies werd gewag gemaakt van de *onpersoonlijkheid* die kenmerkend is voor menige organisatie in het publieke of collectieve domein. Juist in die domeinen geldt dat de verwachting van de werknemers om op een persoonlijke manier met cliënten, patiënten en studenten te kunnen omgaan, hoog gespannen is. Misschien geldt dat nog wel sterker voor de grote groep vrouwen die voor het eerst als werknemer het zorgdomein betreedt. De vervolgens ervaren discrepantie met de feitelijke anonimiteit en bureaucratie zou dan wel eens des te harder kunnen aankomen. Vanuit een dergelijk gezichtspunt zou de 'humanisering' van de organisatie van de collectieve sector een wezenlijke bijdrage zijn aan de emancipatie van vrouwen. Nader onderzoek moet uitwijzen of in die richting resultaat valt te boeken.

4 ICT en emancipatie

Naast een algemene reactie op de Meerjarennota Emancipatiebeleid heeft de staatssecretaris van SZW de RMO een aantal vragen gesteld over ICT en emancipatie. Centraal in deze vragen staat de mogelijke achterstand die vrouwen door ontwikkelingen in de ICT oplopen en toekomstige ontwikkelingen die deze positie beïnvloeden. De RMO heeft er voor gekozen in meer algemene zin op deze punten in te gaan.¹

De ontwikkelingen in de technologie worden in de Meerjarennota Emancipatiebeleid grotendeels afgezonderd van andere thema's, terwijl deze ontwikkelingen juist van invloed zijn op de gehele maatschappij. Deze invloed is zo groot, dat er ook veranderingen te verwachten zijn op terreinen als arbeid, zorg en inkomen, macht en besluitvorming, dagindeling en in zekere mate ook mensenrechten. Vragen over de gevolgen van ICT zijn verweven met deze en andere gebieden en kunnen daarvan niet worden geïsoleerd. Dat betekent dat op al deze terreinen de mogelijkheden en bedreigingen die de ontwikkelingen van de ICT bieden, geïntegreerd moeten zijn.

Er wordt vaak gewaarschuwd voor de gevaren van ICT voor uitsluiting van mensen. Technologische ontwikkelingen zullen leiden tot een digitale kloof, zo wordt verwacht. Vooralsnog lijkt het er niet op dat de ICT-ontwikkelingen nieuwe achterstandsgroepen creëren. In tegenstelling tot bij de oudere ICT-producten zoals de kleuren-tv is in de verspreiding van de nieuwe producten een duidelijke weerspiegeling te zien van de bestaande sociale ongelijkheid. De achterstanden die er zijn in ICT-gebruik lopen langs de lijnen van bestaande achterstandsgroepen: vrouwen, ouderen, allochtonen, laagopgeleiden, werklozen (Van Dijk e.a 2000). Dit betekent dat onder andere vrouwen (deels) door de achterstandpositie die zij reeds innemen ook achterstand oplopen op het gebied van ICT.

Zonder de ogen te willen sluiten voor een dergelijk risico, wil de RMO hier benadrukken dat ICT vooral kansen biedt om bestaande achterstanden te verkleinen. De veelzijdigheid van ICT biedt hier ruime mogelijkheden toe. Efficiëntie en effectiviteit van processen kunnen bijvoorbeeld worden vergroot, er kunnen op maat gesneden arrangementen ontworpen worden en de mogelijkheden om contacten te leggen en netwerken te vormen worden verruimd. ICT kan het ongewenst onderscheid verkleinen en het gewenste onderscheid faciliteren. In de bestrijding van ongelijkheid op het terrein van ICT is niet zozeer het bezit van ICT-producten relevant, als wel de vaardigheden om de toepassingen in het dagelijks leven te gebruiken en de mogelijkheden om met de steeds toenemende hoeveelheid informatie om te gaan.

¹ De reactie van de RMO is gebaseerd op een advies over sociale risico's en perspectieven van ICT dat in het najaar van 2000 zal uitkomen.

De overtuiging dat iedereen gebruik moet kunnen maken van ICT en mee moet kunnen komen in de netwerksamenleving, die deels onder invloed van ICT ontstaat, wordt breed gedragen. Desondanks maken vrouwen nog minder gebruik van computers en het internet dan mannen. Overigens blijkt dat het niet vanwege technische drempels of angst voor het medium is dat vrouwen besluiten niet van computers gebruik te maken, maar vanuit de constatering dat het geen gebruikswaarde voor ze heeft.² Gemiddeld genomen zijn zij niet in dezelfde mate als mannen aangesproken door bijvoorbeeld informatie die op het internet beschikbaar is en spelletjes.³ Te verwachten is dat het bedrijfsleven dit gat opvult wanneer het 'ontdekt' dat de vrouwelijke helft van de markt nu nog slecht wordt bediend.

Daarnaast zal er vooral in het onderwijs oog moeten zijn voor de vele mogelijkheden die ICT biedt en de manier waarop verschillende toepassingen bij de mogelijkheden en behoeften van meisjes en jongens aansluiten. Dit betekent dat lerarenopleidingen aankomende leraren hierop moeten voorbereiden, maar ook dat scholen de ruimte moeten hebben om leraren bij te scholen. Nu blijken de deskundigheid, de werkdruk en de attitude van leraren vaak nog een belemmering voor innovatieve toepassingen van ICT in het onderwijs.

Een gedifferentieerde samenleving, gebaseerd op gelijkwaardigheid, kan uiteraard niet door ICT gerealiseerd worden, maar ICT kan dit ideaal wel dichterbij brengen. ICT ondersteunt een samenleving waar ruimte is voor diversiteit, waar ieders talenten benut kunnen worden, zonder dat de samenhang verdwijnt.

Door meer op behoeften toegesneden informatie en mogelijkheden om contacten te leggen komt de menselijke maat in het algemeen meer centraal te staan en wordt de positie van vrouwen in het bijzonder verbeterd.

2 Zie hierover de voorstudie van Brouns, M., Oost, E. van Oudshoorn, N.: ICT en maatschappij in verandering. Deze verschijnt als bijlage bij het advies van de RMO over sociale risico's en perspectieven van ICT.

3 Uit onderzoek is gebleken dat meisjes bestaande spelletjes niet te gewelddadig vinden om er mee te spelen, maar saai, omdat er geen realistische personages inzaten waarmee zij zich konden vereenzelvigen (www.csc.calpoly.edu/~fact/Articles/gender-gap).

Literatuur

Brink, M. van den, et al. (1997), *Een stuk zeep in de badkuip: hoe zorg tot haar recht komt*. Deventer: Tjeenk-Willink.

Cuelenaere, B. (1997), *Verder na langdurig ziekteverzuim*. Rotterdam: EUR vakgroep sociologie.

Dijk, L. van, de Haan, J. en Rijken, S.(2000), *Digitalisering van de leefwereld. Een onderzoek naar informatie- en communicatietechnologie en sociale ongelijkheid*. Den Haag: SCP.

Houten, D. van (1999), *De standaardmens voorbij: over zorg, verzorgingstaat en burgerschap*. Maarssen: Elsevier / De Tijdstroom.

Komter, A.E. (1990), *Omstreden gelijkheid, de macht van de vanzelfsprekendheid in huwelijkse relaties*. Amsterdam: SUA .

RMO (1999), *Arbeid en zorg. Reactie op de kabinetsnota Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg*. Den Haag: Sdu uitgevers.

RMO (2000), *Aansprekend burgerschap*. Den Haag: Sdu uitgevers.

Salverda, W. (2000), Schaduwlanschap. In: *ESB*, 2-6-2000: 458-459.

SCP (1999), *Armoedemonitor 1999*. Den Haag: SCP; Elsevier bedrijfsinformatie.

SER (2000), *Advies meerjarennota emancipatiebeleid*. Den Haag: SER.

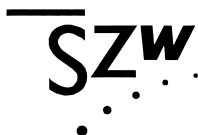
Soete, L. (2000), Emancipatie. In: *Intermediair*, nr. 26, 29 juni 2000.

Steenhof, L. (2000), Werkende moeders. In: *Maandstatistiek bevolking* 2000/04: 17-23.

SZW (2000), *Voortgangsnota Arbeidsongeschiktheidsregelingen*. Den Haag.

Bijlage

Adviesaanvraag

Ministerie van Sociale Zaken
en Werkgelegenheid

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
t.a.v. de voorzitter mevrouw M.J.H. den Ouden-Dekkers
Postbus 16139
2500 BC Den Haag

Postbus 98801
2500 LV Den Haag
Ariëla van Rijnoverstraat 4
Telefoon (070) 333 44 44
Telefax (070) 333 40 33

Uw brief	Ons kenmerk DCE/2000-19762	Doorkiesnummer (070) 333 4838
Onderwerp Adviesaanvraag Meerjarennota Emancipatiebeleid	Datum 30 maart 2000	Contactpersoon H.F. de Vries A. Tan

Hierbij bied ik u de Meerjarennota Emancipatiebeleid "Van vrouwenstrijd naar
vanzelfsprekendheid" aan.

Jarenlange vrouwenstrijd heeft veel positieve resultaten opgeleverd. Tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat de op papier gerealiseerde gelijke kansen in de praktijk nog niet altijd even vanzelfsprekend zijn. Nog steeds liggen er in de structuur en cultuur van de samenleving waarden, conventies en (vooral ongeschreven) regels opgeslagen die de werkelijke vrije keuzen van vrouwen en mannen belemmeren. Verwacht mag worden dat het emancipatieproces voort zal gaan. Maar voor versnelling en verduurzaming van het proces blijft emancipatiebeleid noodzakelijk.

Nu de formele belemmeringen nagenoeg niet meer bestaan is het zaak het emancipatiebeleid vooral te richten op het slechten van soms hardnekkige barrières in de culturele, structurele en individuele sfeer.

Cultuurverandering is essentieel om emancipatie duurzaam in de samenleving te verankeren. Voor een duurzaam effect is het ook nodig om in het beleid uit te gaan van een balans tussen sociale, economische en culturele waarden.

De Meerjarennota bevat naast analyses beleidsrichtingen op hoofdlijnen. Deze beleidsrichtingen zullen na de advies- en reactieronde uitgewerkt worden in een meerjarenbeleidsplan. Naast uw raad zullen ook de Sociaal-Economische Raad, de Raad voor het Openbaar Bestuur, de VROM-Raad, de Onderwijsraad en de Adviesraad voor Internationale Vraagstukken advies uitbrengen. Ook zal ik organisaties van vrouwen, jongeren en allochtonen actief benaderen om hun visie op de nota te geven.

Voor deze werkwijze is gekozen om twee redenen. De eerste is gelegen in de diversiteit van de samenleving. Dat maakt dat de kennis en deskundigheid uit de diverse maatschappelijke geledingen onontbeerlijk is voor het concretiseren van het beleid. De tweede reden is dat emancipatiebeleid alleen in samenwerking met maatschappelijke en bestuurlijke partners effectief tot uitvoering kan komen.

De nota concentreert zich op vijf domeinen. Het betreft allereerst drie “klassieke” domeinen van het emancipatiebeleid: arbeid, zorg en inkomen, macht en besluitvorming en mensenrechten. Daarnaast komen er twee moderne domeinen aan de orde: dagindeling en informatie- en communicatietechnologie.

Invulling en karakter van de beleidsrichtingen verschillen per domein. Dat hangt samen met de stand van zaken in een domein en de mate van (overheids-)invloed op het emancipatieproces.

Uw advies over de in de nota neergelegde beleidsrichtingen stel ik zeer op prijs.

Naast dit algemene advies over de nota, ben ik in het bijzonder geïnteresseerd in uw suggesties en aanbevelingen over het hoofdstuk “De informatiesamenleving”. Dat sluit ook aan bij het advies ‘Perspectieven van technologische ontwikkelingen’, waar uw Raad op dit moment mee bezig is. Ik verzoek u om in uw advies speciaal aandacht te besteden aan de volgende vraagstukken:

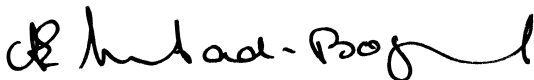
1. Onze samenleving wordt in snel tempo een informatiesamenleving. Daarbij is - vanuit het emancipatiebeleid - specifieke aandacht nodig voor de posities van vrouwen, speciaal ook voor allochtone vrouwen, opdat in de toekomst geen nieuwe achterstanden ontstaan. Onderschrijft u dit?
2. Uit onderzoek komt naar voren dat meisjes anders omgaan met computers dan jongens. Educatieve software is dus geen neutraal leermiddel. Software die wel in de meeste gevallen door mannen wordt gemaakt. In de praktijk blijkt deze software jongens dan ook meer aan te spreken dan meisjes. Het blijkt dat vrouwen de computer eerder zien als een praktisch instrument en mannen meer als een “speeltje” waar ze veel tijd in investeren. Als het nieuwe eraf is, lijkt de stijl van gebruiken van mannen meer op die van vrouwen. Wat zijn volgens u de consequenties van deze onderzoeksbevindingen voor het beleid? Niet alleen voor de gebruikers, maar ook voor ontwerpers en professionals in ICT-bedrijven.
3. De informatiesamenleving is een netwerksamenleving. Rondom de vierde Wereldvrouwenconferentie die in 1995 in Beijing werd gehouden, hebben vrouwen internationaal via het *worldwideweb* samengewerkt en zo de agenda en resultaten beïnvloed. Is te bevorderen dat binnen een informatiesamenleving dit soort netwerken van vrouwen meer invloed en macht zullen hebben?

4. In de verkenning die dr. Valerie Frissen schreef als basismateriaal voor de Meerjarennota komt duidelijk naar voren dat er veel kansen voor vrouwen liggen, maar dat er ook risico's zijn. ICT kan bijdragen aan de kwaliteit van het dagelijkse bestaan door bijvoorbeeld de combinatie van arbeid en zorg te vergemakkelijken of door het faciliteren van bereikbaarheidsscenario's. Een mogelijk risico is het gevaar voor een dubbele belasting van vrouwen omdat zij vaak degenen zijn die thuis werken en tegelijkertijd voor de kinderen zorgen. Wat zijn de dilemma's en de discussiepunten binnen deze ontwikkelingen voor de toekomst? Hoe kunnen we de kansen vergroten en de risico's verkleinen?

Verder verzoek ik u advies uit te brengen over de mogelijkheden die naar uw oordeel aanwezig zijn om bij de beleidsvorming rondom ICT concreet en direct in te spelen op de diversiteit in de samenleving. Bij de beantwoording van bovenstaande vragen vraag ik graag uw speciale aandacht voor instrumenten en strategieën die zeker ook bijdragen aan het betrekken van jongeren en allochtonen bij de informatiesamenleving.

Ik stel uw bereidheid om over de nota te adviseren zeer op prijs en zie uw bijdrage het liefst voor 1 juli tegemoet.

De Staatssecretaris van Sociale Zaken
en Werkgelegenheid,

(mr. A.E. Verstand-Bogaert)

